

ƏMİRXAN XƏLİLOV

DÜNYA ƏDƏBİYYATI

(Mühazirələr, ədəbi portretlər)

Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti

I HISSƏ

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən
təsdiq edilmişdir (əmr №1232, 07 iyul 2011-ci il)*

BAKI

“Araz” - 2011

+ 8(09)
X 48

Elmi redaktor: Bəkir Nəbiyev – akademik

Rəyçilər: Nizami Cəfərov – AMEA-nın müxbir üzvü

Teymur Kərimli - AMEA-nın müxbir üzvü

Məmməd Qocayev - professor

Asif Hacıyev - professor

Əmirxan Xəlilov

Dünya ədəbiyyatı

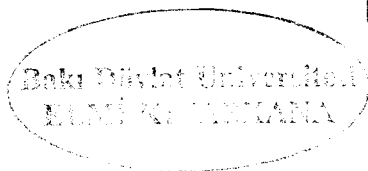
Bakı, "Araz" nəşriyyatı, 2011, 458 səh.

"Dünya ədəbiyyatı" dərş vəsaiti bütün ali məktəblərin filologiya fakültələri üçün nəzərdə tutulmuş və müasir ədəbi-estetik prinsiplər nəzərə alınmaqla ortaya çıxmışdır. Burada Homerdən başlayaraq XVIII əsrə qədər dünya ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələri, mühüm ədəbi-tarixi hadisələr qələmə alınmışdır. Dərş vəsaitində ilk dəfə olaraq Homerin poeziyasına indiki estetik prinsiplərdən yanaşılmış, şairin yaradıcılığı yeni aspektdə tədqiq olunmuşdur. İlk dəfə olaraq şairin şeirlərindən nümunələr də tərcümə edilmişdir. Burada Siseron haqqında, həmçinin Götenin Azərbaycanla bağlı pöktik müşahidələri, şərq şairləri haqqında yazdığı şeirlər ilk dəfə təhlildən keçirilmişdir. Yeni münasibət dərş vəsaitinin digər oçerklərində də öz ifadəsini tapmışdır. Lakin bir çox şairlər və ədiblərdən sərf-nəzər edilmişdir ki, bunlar da kitabın II hissəsində təmsil olunacaqdır.

Kitabın nəşrinde köməyini esirgəməyən istedadlı **hakim-hüquqşünas Rafiq Abbasova** dərşin minnətdarlığını bildirirəm.

Müəllif

© ————— 2011
4989707654
050

© "Araz", 2011

MÜƏLLİFDƏN

“Dünya ədəbiyyatı” fənni geniş və dərin anlayışdır. Bütün ali məktəblərin filologiya fakültələrində bu fənn tədris olunur. Qloballaşma dövründə bu fənni öyrənməyə, tədris etməyə xüsusi ehtiyac duyulur. Lakin bəzən çox ifrata varır, xırdaçılığa uyuruq. Birinci dərəcəli mövzulara, ən çox yayılmış şair, ədib, dramaturqlara da, ikinci, beşinci dərəcəli mövzulara da eyni saat ayırırıq. Tədris prosesində aydın olur ki, Homer, Esxil, Dante, Servantes, Şekspir, Göte, Bayron, Hüqo, Balzak, Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Belinski, Dostoyevski, Tolstoy, B.Pasternak, A.Axmatova, Drayzer kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığı ilə tanışlıq gənc nəslin bədii təfəkkürünün formalaşmasına böyük təkan verir.

Əlbəttə, bunlara diqqət yetirilsə, gəldi-gedər mövzu, hadisələrə və macərələrə uyulmasa, imtahan biletlərindən bu cür təsadüfi, tapmaca xarakterli suallar çıxarılsa, inanıram ki, tələbələr dahi yazıçılar və böyük ədəbiyyat üzərində daha çox düşünmək imkanı qazanarlar. Bu, əlbəttə, təklif və arzudur. Biz hələ də standartlıqdan çıxıb bilmirik, əvvəl yazılmış dərslik, dərs vəsaiti və proqramların əsiri oluruq. Bu kitabda çalışmışıq ki, həmin qüsurlardan azad olaq və müəyyən ixtisarlar aparaq. Homerlə bağlı mövzuya, zənnimizcə, yeni əlavələr edə bilmişik. Xüsusən, dastanların şərhində və bəzi şeirlərin tərcümə edilib kitaba salınmasında; Antik lirikadan, Götedən bir çox şeirləri tərcümə edib dərs

vəsaitinə daxil etmişik. Bir mühüm cəhəti də qeyd edirik ki, Dante ilə bağlı Azərbaycan sonet janrına müəyyən yer ayırmışıq. H.Cavidin, M.Müşfiqin, A.Babayevin, Ə.Kürçaylının və b. şairlərin italyansayağı sonetlərindən və bunların spesifik cəhətlərindən, ədəbi-estetik prinsiplərindən də bəhs edilmişdir. Bəzi yenilikləri isə, yəqin ki, hörmətli oxucu özü görüb-duyacaqdır. Bu kitab uzun illərin müəhazirələri əsasında meydana çıxmışdır. Şübhəsiz ki, kəm-kəsirdən də sığortalanmamışdır. Çox vacib olmayan mövzulardan biz də qaça bilməmişik. Həm də xronoloji prinsipə o qədər də riayət edə bilməmişik, bəzən isə ardıcılıq pozulmuşdur. Bu, ilk təşəbbüsdür və şübhəsiz ki, yaxın gələcəkdə, qismət olsa, davam etdiriləcək, yeni, təkmilləşdirilmiş, variantda üzə çıxacaqdır. Bu, nəzərdə tutduğumuz dərs vəsaitinin birinci hissəsidir. İkinci, üçüncü hissələr yazılmaqdadır.

Heç bir kitab elə-belə yaranmır. Bu dərs vəsaitinin ortaya gəlməsində, hər şeydən əvvəl, görkəmli rus alimlərinə, tanınmış qədim dövr, orta əsr tədqiqatçılarna borcluyam. Sonra isə, şübhəsiz, mərhum prof.Əli Sultanlının mötəbər dərslik və dərs vəsaitləri köməyimizə çatmışdır. Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Əliağa Kürçaylı, Şamil Salmanov, Ağacavad Əlizadə, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Vəkil Hacıyev kimi görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərlə yanaşı, bu kitabın müəllifi də məhz Əli Sultanlının tələbəsi olmuşdur. Kitabın hasilə gəlməsində adları çəkilən şeir-sənət adamları ilə bərabər, hörmətli professorlar Tərnan Novruzova, Nərgiz Paşayevaya, Cəlil Nağıyevə, Qəzənfər Kazımova, Əlisa Ni-

cata, Qorxmaz Quliyevə, həmçinin mərhum alim-ədəbiyatşünas Yaşar Qarayevə, Əziz Mirəhmədova, Ofeliya Bayramovaya sonsuz ehtiram və böyük minnəddarlığımızı bildiririk. Yaşayanlara can sağlığı, dünyadan köçənlərə Allahın rəhmətini diləyirik. Plutarx, Siserona həsr olunmuş qiymətli kitaba görə cənab İsa Nəcəfova, Vidadi Məmmədova və tərcüməçilərə təşəkkür edirik.

ÖN SÖZ

Təbiidir ki, Azərbaycan bir Avropa ölkəsi olaraq təkçə Şərqlə bağlı olmayıb, həm də Qərb dünyası ilə yaxından təmasda olmaq, yeni vüsət və inkişaf yolu seçmək əzmindədir. Elə buna görə də, Qərb mədəniyyəti ilə paralel surətdə Şərq müdriklik məktəbinin, görkəmli Azərbaycan şair və ədiblərinin ədəbi-bədii irsinin öyrənilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir. Daha doğrusu, Avropa mədəni tarixinin öyrənilməsi bütün xalqların, o cümlədən Azərbaycan milli ədəbiyyatının daha geniş intişar tapmasında mühüm rola malikdir. Bu baxımdan ali məktəblərdə yeni dərslik, dərs vəsaitlərinin yaradılmasına zəruri ehtiyac duyulur.

Iddia etmək olmaz ki, müəllif öz kitabında dərslik prinsiplərinə tam riayət etmiş, xronoloji ardıcılığı qoruyub saxlamışdır. Hər halda müəllifə belə haqq qazandırmaq olar ki, kitab dərs vəsaiti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Əksər ədəbi oçerk və portretlər müəllifin daha çox mühazirələri əsasında yazılmışdır. Bu da imkan vermişdir ki, o, ədəbi hadisə və mövzulara sərbəst yanaşsın, hər şeyi ehkam kimi qəbul etməsin. Bəlkə də buna görədir ki, kitabda müəllifin fərdi yanaşma metodu özünü daha artıq göstərir. Bunu biz zəruri, qanunauyğun hal kimi qəbul edirik. Bəri başdan deyək ki, müəllif özündən əvvəlki tədqiqatçı-alimlərə böyük sayğı göstərmiş, istər rus, istərsə də Azərbaycan mənbələrinə ehtiramla yanaşaraq, onların dərslik və dərs vəsaitlərinə istinad etmiş, yaradıcı bəhrələnmişdir. Ə.Sultanlının, Ə.Ağayevin, C.Nağıyevin, T.Novruzovun, N.Paşayevanın, M.Qocayevin, Q.Quliyevin, Q.Kazımovun, V.Hacıyevin,

A.Əliyevin kitablarına, məqalə və fikirlərinə qədirşünaslıqla yanaşmışdır.

Azərbaycanda dünya ədəbiyyatının kamil bilicilərindən olan mərhum professor Əli Sultanlıdan sonra yunan-roma, Orta əsr dünya şair və yazıçıları barədə çox dərslərlər, dərslər vəsaitləri və ayrı-ayrı monoqrafik kitablar nəşr olunmuşdur. Bu proses indi də davam etdirilir. Prof.Ə.Xəlilovun hazırladığı "Dünya ədəbiyyatı" dərslər vəsaiti isə bir çox özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu kitaba Antik yunan ədəbiyyatı və fəlsəfəsi haqqında xeyli təzə materiallar daxil edilmişdir. Xüsusən Homerin yaradıcılığı ilə bağlı geniş elmi-ədəbi məlumatlar və yeni təhlil, təsvir üsulları diqqətə cəlb edir. "İliada" və "Odisseyə" dastanları ilə bağlı fikir və mülahizələr orijinallığı ilə fərqlənir. Dastanların rus və Azərbaycan dilindəki tərcümələrinə xeyli yer verilməsi əsas məziyyətlərdən biridir.

Homerin lirikası barədə yığcam məlumatla təsəvvür yaratması da tələbələr üçün yeni sayıla bilər. Burada şairin iki epiqramasının Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi də kitab müəllifinin yeni bir əlavəsidir.

Roma ədəbiyyatında hüquq, fəlsəfə və natiqlik sənətində müstəsna yer tutan Siseronun yaradıcılığına həsr olunmuş səhifələr onun həyat və şəxsiyyəti barədə geniş təsəvvür yaradır. Antik dövrün böyük şəxsiyyətlərinə - Sokrata, Platona, Aristotele, Konfutsiyə, Zərdüştə və s. həsr edilmiş qısa icmallar ali məktəp tələbələri üçün əlahiddə təsəvvür yaradır ki, bu da çox vacibdir.

İlk intibah dövründən danışarkən müəllif haqlı olaraq Dantenin, Petrarkanın və Bokkaçionun dünya ədəbiyyatındakı yerini aydınlaşdırmağa cəhd etmişdir. Dante ilə bağlı

səhifələr, zənnimizcə, xüsusi maraq doğuracaq. Çünki italyan şairinin təkəcə Qərb dünyasına etdiyi müsbət təsiri göstərməklə yanaşı, Ə.Xəlilov onun Şərq dünyasına, habelə Azərbaycan ədəbiyyatına xeyirxah təsirindən də danışımdır. Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, M.Müşfiqlə bağlı deyilən fikir və mülahizələr maraq doğurur. Cavidin və bir çox Azərbaycan şairlərinin italyansayağı sonet yazmaları və bunlardan nümunələr verilməsi kitabın məziyyətlərini şübhəsiz ki, artırır. Dante və Şərq mövzusunda toxunulması da müsbət haldır.

Petrarka dilimizə çox az tərcümə olunmuş intibah şairidir. Lakin müəllifin bu barədə də yeni mülahizələri diqqət çəkəndir. Burada deyilən fikirlər, paralel müqayisələr, Azərbaycan ədəbiyyatında sonetin bir janr kimi təşəkkül tapması ilə bağlı ədəbi iddialar oxucuda geniş təsəvvür yaradır.

Orta əsrlər ədəbiyyatına ayrılmış qısa xülasələr də xüsusi önəm daşıyır. Bir daha qeyd edək ki, Dante, Petrarka, Göte barədəki ədəbi oçerk və portretlər tamamilə yeni, müasirlik mövqeyindən yazılmışdır.

Burada indiyə qədər oxucuların bilmədiyi çox mətləblər elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Kitabda müəllifin "Qərb-Şərq Divanı"ndan etdiyi bədii tərcümələr də diqqəti cəlb edəndir.

Dərs vəsaitində Qərb ədəbi fikrinin parlaq şəxsiyyətləri müasir elmi-nəzəri müstəvidə araşdırılır, kitab müəllifinin şəxsi mövqeyi kontekstində təhlil və təsbit olunur.

Görkəmli alman şair-mütəfəkkiri Götenin yaradıcılığı ilə bağlı səhifələr tamamilə yeni baxış bucağından yazılmışdır. Şairin Şərqlə, fars-tacik və türk poeziyası ilə möhkəm

bağlılığı kitabda müfəssəl təhlilini tapmışdır. Firdovsi, Nizami, Hafız, Xəyyam, Sədi, Nəvai, Rumi, Cami barədəki fikirlər müəllifin diqqətindən yayınmamış, alman şairinin hər birinə münasibəti konkret misallarla açıqlanmışdır. Şərq şairlərinə həsr olunmuş şeirlərin kitab müəllifinin özü tərəfindən dilimizə tərcümə olunması əlahiddə bir keyfiyyətdir.

Mən bir həmkar kimi sevinməyə bilmərəm ki, kafedramızın professoru mümkün qədər yeni, tədqiqat xarakterli bir dərs vəsaiti ortaya çıxara bilmişdir. Çox istərdik ki, vəd etdiyi kimi, kitabın digər hissələri də nəşr edilsin. Bu yolda müəllifə uğurlar diləyirik.

Cəlil Nağıyev,
BDU-nun "Dünya ədəbiyyatı"
kafedrasının müdiri, professor:

HOMER VƏ HOMERŞUNASLIQ

Homerin lirikası haqqında bir-iki söz: Qədim yunan lirikasının və eposunun ilk yaradıcısı sayılan Homer məşhur dastanlarından fərqli olaraq, cəmi bir neçə epiqramma yazmışdır. Bu kiçik həcmli epiqrammalardan birisi "Midasın qəbirüstü daşına" adlanır. Var-dövləti ilə şöhrət tapan mifoloji çarın Midasın şəninə yazılmışdır:

Midasın tunc qəbirüstü daşına
Nə qədər ki, sular aşıb-daşacaq;
Meşələr göyərüb, yaşıllaşacaq;
Bilin, bura sərt qayalar yeridir,
Demək, həm də gözəl Midas qəbridir.

* * *

Apollona səcdə
Xeyrixah Feb! Homer sənə öyünür,
Sevgi, gözəlliklə qəlbi döyünür.
Sən elə vəhy verdin İlahidən, bil,
*Əbədi şöhrətim heç əbəs deyil!**

Bu bir həqiqətdir ki, Söz deyilən məfhum həmişə, bütün zamanlar üçün Allah məqamında işlənən müqəddəslik ifadə etmişdir. Bu ecazkar, sehrkar müqəddəsliyi dünyanın ən dahi sənətkarları və filosofları – Homer, Hesiod, Esxil, Platon, Aristotel, Siseron, Firdovsi,

Şeirlərin tərcüməsi müəllifə məxsusdur.

Nizami, Sədi, Hafiz, Xəyyam, Füzuli, Nəsimi, Xətai, Nəvai, Şekspir, Cavid, Vurğun kimi şəxsiyyətlər öz ölməz sənət əsərlərində təsdiq və tərənnüm etmişlər. Məhz bu cür dühaların sayəsində Söz Tanrı məqamına yüksəlmiş və bəşəriyyətin mənəvi dünyasında əbədiyyət səlahiyyəti qazanmışdır.

Bütün dünyanın əfsanəvi şair titulunu özündə saxlayan Homer minilliklərdən keçərək şeir-söz mülkünün Sultanı kimi indi də sevilməkdə, tədqiq edilməkdədir. Sənət aləmi elə bir böyük şəxsiyyəti tanımır ki, o, Homeri oxumamış, öyrənməmiş və bəhrələnməmiş olsun. Bu, əlbəttə, sözün, şeirin qüdrətidir. Düzdür, Şərq dünyasının korifey sənətkarları da çoxdur, lap göylərdəki ulduzlar qədər, lakin Homer Homerdir. Antik yunan mifologiyasına uyğun olaraq Homer, Hesiod da, Esxil, Evripid, Sofokl da, sonrakı dövrlərdə, demək olar ki, bütün Qərbi dünya gözəllikləri, qəhrəmanlıqları və nahayət, Allahları ilahi obrazlar səviyyəsinə qaldırmış, yüksək epitet və təşbehlərlə vəsf etmişdir. Lakin qədim yunan-roma əsatirlərindən fərqli olaraq, Şərqdə Allahı insan və təbiət simasından deyil, möhtəşəm varlıqların, əsrarəngiz gözəlliyin yaradıcısı kimi tərənnüm etməyi zərurət saymışlar. Başqa sözlə, milli hiss, Vətən sevgisi fərdi sevgidən ilahi sevgiyə yüksələrək ülvilik, saflıq məqamına yetişmişdir.

Cismini cismində görməkdən çox, "ruhu ruhda görmək" daha önəm daşıyır, Türkün böyük oğlu Yunus İmrə əbəs demirdi ki:

*İlahi bir eşq ver mənə,
Hardayamsa heç bilməyim.*

Və yaxud:

*Eşidirəm sözünü,
Görəmirəm üzünü,
Üzünü görmək üçün
Canım verməyim gəlir (.səh.35-67).*

Firdovsi də, Nizami də, Nəsimi də, Füzuli də, Əssar Təbrizi də, Rumi, Cami də, Y.İmrə də Allahın, dünyanın, məhəbbətin vəhdətini, İlahi eşqin qüdrətini ən mənalı təşbehlərlə vəsf etmişlər. Çünki Yerdə, Göydə olan bütün gözəlliklər, heç şübhəsiz ki, Xalığın - Ulu Tanrının təzahürüdür.

Böyük fransız klassiki Nikola Bualo dünya ədəbiyyatının; o cümlədən Homerin gözəl bilicilərindən sayılır. O, əsl poeziyanı əsatir, əfsanə, nağıl dünyasından ayrı düşünmürdü. Haqlı olaraq iddia edirdi ki, hər bir əfsanədə, uydurma və xəyalda bir həqiqət gizlənir. Məsələ sənətkarlıqdadır.

“Qədim əyyamın rəvayətlərində gözəllik tükənməzdir; Eney, Hektor, Yelena, Paris, Axill, Nestor, Orest kimi qəhrəmanların adlarında da bir məlahət və poeziya vardır... Əsərin süjetini lüzumsuz hadisələrlə doldurub ağırlaşdırmaq olmaz” (.səh.24).

Fikir və mülahizələrini o, Homerdən gətirdiyi poetik parçalarla sübuta yetirirdi. Qeyd edirdi ki, Homer hətta Axillesin qəzəbini elə tərənnüm etmişdir ki, bu qəzəb hissi o möhtəşəm poemanı başdan-başa gözəlliklə süsləmişdir. Həcmə və poetik gözəlliyi ilə min illərdən bəri oxucuları heyrətə gətirən və onları mənən yüksəldən “İliada” və “O-

disseyə” məhz artıq, ikinci dərəcəli hadisələr və qəhrəmanlardan xali olduğuna görədir ki, bəşər övladının qəlbinə, zehninə hakim kəsilmişdir. Bualo daha sonra qeyd edirdi ki, biz Homeri ona görə belə çox sevirik ki, Venera özü ona gözəllik kəmərinə bağışlamışdır. Onun yaratdığı əsərlər qiymətli bir xəzinə, bütün əsrlərə zövq verən tükənməz bir mənbədir. “O, bir cadugər kimi, əl vurduğu hər şeyi cəvahirə çevirir və onun parlıtısı ilə bizi məftun edir. Onun şeirində bir canlılıq və oyanıqlıq vardır, biz onun əsərlərində lüzumsuz uzunçuluğa rast gələ bilmərik.

Homerin əsərlərində süjet cansız qaydalara tabe edilməmişdir, təbii və hamar bir yolla, sakit və duru bir çay kimi ahəstə axıb gedir. Çünki onun poeziyasında hər şey öz yerindədir, söz də, misra da öz hədəfinə sərrast dəyir. Homer, bax, buna görə sevilməkdədir” (.səh.26).

Bialoya ona görə hər cür haqq qazandırmaq olar ki, Homer həqiqətən öz möhtəşəm dastanları ilə ağıl, idrak və mənəvi gözəlliklərə, torpaq, Vətən sevgisinə əbədiyyət qazandırdı.

Nəğməkar şair kimi bütün dünyada şöhrət qazanan Homer haqqında çox müxtəlif fikirlər mövcuddur. Onun yaradıcılığını tədqiq edənlərdən bəzilərinin adlarını çəkmək olar: Herder, Volf, Şleqel, Loxman, Zeqinov, Belinski, N.F.Qumilyov, L.N.Qumilyov, Sokolov, Tronski, Losev, Markis... Əlbəttə, siyahı çox uzundur. Əsas məsələ budur ki, bütün dövrlərdə dahi şairin tədqiqatçıları onun məhz e.ə. XII-VII əsrlərdə yaşadığını təkrar və təsdiq etmişlər.

XX əsrin böyük rus şairi Nikolay Qumilyov, habelə Lev Nikolayeviç (oğlu), Anna Axmatova (arvadı) Türk dünyası-

na böyük məhəbbətlə yanaşan və qiymətli fikirlər söyləyən şəxsiyyətlər olmuşlar. N.Qumilyovun Homerin özünə və "Iliada"sına sonsuz sevgisini əsərin qəhrəmanına həsr etdiyi "Воин Агамемнона" adlı şeirini oxucuların diqqətinə çatdırmağı vacib bilirik:

*Смутную душу мою тяготит
Странный и страшный вопрос:
Можно ли жить, если умер Атрид,
Умер на ложе из роз?*

* * *

*Все, что нам снилось всегда и везде,
Наше желание и страх,
Все отразилось как чистой воде,
В этих спокойных очах.*

* * *

*В мышцах жила несказанная мощь,
Нега - в изгибе колен,
Был он прекрасен, как облако, - вождь
Золотоносных Микен.*

* * *

*Что я? Обломок старинных обид,
Дротик, упавший в траву.
Умер водитель народов Атрид,
Я же, ничтожный, живу.*

* * *

*Манит прозрачность глубоких озер,
Смотрит с укором заря.
Тягостен, тягостен этот позор -
Жить, потерявши царя! (.сяц.бб).*

Antik mənbələrdə gəzərgi kor müğənni Homerin real obrazı fantastik uydurmalarla çulğaşır ki, bu da onun haqqında dürüst məlumatın olmadığını göstərir. Homerin vətəni olmaq şərəfi uğrunda 7 şəhər (Smirna, Rodos, Xios, Kolofon, Salamin, Arqos, Afina) mübahisə aparmışlar. Antik dövrdə Homer adı bəzən ümumiləşdirilmiş şəkildə rep-sodların ifa etdikləri epik nəğmələrin müəllifi mənasında da işlədilmişdir. Sonralar “İliada” və “Odisseyə” epik poemalarının, habelə “Homer himnləri”nin və “Margit” komik poemasının müəllifliyi ona isnad edilmişdir. “İliada” və “Odisseyə” Qədim Yunanıstanın sosial münasibətlərini, mənəvi mədəniyyətini öyrənmək baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Homerin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı problemlərlə əlaqədar geniş yayılmış və indiyədək həll olunmamış mübahisələr ədəbiyyatşünaslıqda “Homer məsələsi” adı almışdır.

Ən mötəbər mənbə heç şübhəsiz ki, qədim yunan şairi Homerin özüdür. Şərq dünyasını və türk tarixini gözəl bilən Nikolay Stepanoviç Qumilyov və onun oğlu Lev Nikolaeviç Qumilyovun iddiasına görə ilk türk dövlətinin yaranması Şərqdə Hun Xaqanlığı ilə bağlıdır. Məlumdur ki, bizim eradan əvvəl VI əsrə qədər yunanlar özləri də Homer haqqında bir o qədər məlumata malik deyildir. Dastanların mətni Yunanıstanda ağızdan-ağıza keçərək yaşadılmış, yalnız e.ə. VI əsrin ikinci yarısında tiran Piepstratin təşəbbüsü ilə təşkil edilən dörd nəfərlik xüsusi komissiya vasitəsilə “İliada”, “Odisseyə” yazıya köçürülmüşdür. Qeyd edək ki, Homerin anadan olduğu yer dəqiq göstərilməsə də, Kiçik Asiyanın qərb sahillərini Homerin vətəni hesab edirlər.

Onun hansı millətə mənsub olması da tarixçilər üçün bu gün də mübahisəlidir. Hətta onun doğum tarixini alimlər bizim e.ə. XII əsrdən VI əsrə qədər uzadırlar. Qədim yunanlar Homeri, ümumiyyətlə, Troya müharibələri dövründə yaşayan şəxs hesab edir və onu tarixi hadisələrin şahidi sayırdılar, Homerin əsərlərində Ön Asiya tarixi hadisələrin mərkəzində durur. Əsərlərdəki surətlərdə kifayət qədər qədim türk adlarının olmasına baxmayaraq, (məsələn, "Arqovuran" - Hermesin ləqəbi, "Aqamedə", "Menelay", "Astanaks" - şəhərin qoruyucusu, "Bali", "Atrey", "Qarqar", "İl", "Gelen", "Pandar", "Sakmandr", "Tartar", "Tezey", "Anabesin", "Arqus", "Atlant", "Elat", "İtil" və s.), bizi maraqlandıran əsərdə göstərilən kimmerilər tayfasıdır. Kimmerilər, qədim yunanların təsəvvürünə görə, günəş nuru çatmayan yerdə yaşamış əfsanəvi bir xalqdır. Nəzərə alaq ki, "Odiseya"da adı çəkilən əfsanəvi kimmerlilərin mövcudluğu eramızdan əvvəl II minilliyə təsadüf edir. Onlar haqqında əsərdə əlavə heç bir məlumat verilmir; nə onların yaşadığı yer, nə də hansı millətə və tayfaya mənsub olmaları haqqında heç bir söz deyilmir. Kimdir kimmerlilər və harada yaşamışlar? Qədim yunanlardan fərqli olaraq, Prokopi kimmerlilərin harada yaşadığını dəqiq göstərir. O, eramızın 554-cü ilində "Yustinian müharibələrinin tarixi" adlı VIII kitabında Qara dənizin şərq sahillərində yaşayan tayfaların adlarını çəkir. ...Dəniz sahilləri boyunca zixilər, onlardan sonra saqinlər yaşayırlar. Saqinlərdən sonra ölkədə çoxluq təşkil edən Meotiy bataqlığından (Azov dənizi) Tanais (Don) çayının "bataqlığa" tökülən yerinə qədər "çoxlu hun" tayfaları yerləşmişlər. "Burada yaşayan xalqları qədimdə kimmerlilər, indi isə uturqur-

Homer

Horatsi

lar (türklər) adlandırırlar". Deməli, hunların Qərbə və ya Avropaya doğru birinci Böyük Axını (e.ə. III əsrdən eramızın V əsrinə qədər) nəzərə alsaq, kimmerlilərin hunlardan çox-çox əvvəl e.ə. III-II minillikdə Qara dənizin şimalında, şərqində və Qafqazda yaşadıklarını görürük. Herodotun şəhadətinə görə isə, kimmerlilər Ön Asiya, o cümlədən də Azərbaycana eramızdan əvvəl VIII əsrdə Qara dəniz sahillərindən gəlirlər. Onları təqib edən skiflər Ön Asiyaya daxil olublar və burada 28 illik hakimiyyətdən sonra yenidən Avropaya qayıdıblar. Göründüyü kimi, kimmerlilər və skiflər Xəzərin şərqində deyil, Qara dəniz sahillərində yaşamış və burada yaşayan türkdilli tayfalar uzun zaman aborigen kimi Xəzər-Qara dəniz hövzəsində, Kür-Araz arası və Anadolu-da yaşamışlar. Tədqiqatçı alimlərin onların hamısının bir əcdadı olduğunu vurğulamalarına baxmayaraq, onlar tarixdə kimmerlilər, skiflər, hunlar kimi qalmışlar. "Kimmer" sözünü "həmişə hərəkətdə olan" mənasında bir fikir kimi ilk dəfə V.A.Livşits irəli sürmüş və sonra da Abayev, Dyakonov bu fikri təsdiqləmişlər. M.I.Artomonova görə, "kimmerlər" Güney Qafqaza həm Qara dənizin şərq sahili (Bosfor boğazını keçməklə), həm də Qafqaz yolu, yeni Deryal keçidilə gəlmişlər. Sonradan "kimmerlilərin" özlərini Qara dənizin şimal sahillərindən skiflər sıxışdırıb çıxarmışlar.

Homer "kimmerlilər" in günəş nuru çatmayan bir ölkədə yaşadığını qeyd etmişdir. Qara dəniz o zamankı qədim yunanlar üçün xeyli uzaq məsafədə - şimalda yerləşir və yunan dənizlərinə nisbətən Qara dənizin şimal sahilləri soyuq olan bir ölkədir. Əslində, Homer mifik də olsa, "kimmerlilərin" tarixən əsl yaşadığı yeri göstərmişdir. Homer "kimmer-

ləri” “at südü sağanlar” kimi də səciyyələndirmişdir. Tarixdən isə məlumdur ki, at həmişə türklərlə bağlı olub və onun ilk dəfə əhilləşdirilməsi də onlara aiddir. Qeyd edək ki, Homerlə əlaqədar görkəmli dilçi və tarixçilərin (S.Əliyarov, T.Hacıyev, Q.Kazımov, F.Cəlilov və b.) bezi fikirlərinə istinad edilmişdir.

Antik dövrdən və xüsusən Homer yaradıcılığından danışarkən görkəmli rus tənqidçi-filosofu V.Q.Belinski o dövrün xarakteristikasını özünəməxsus elmi-nəzəri təhlil yolu ilə vermişdir. Məqalələrinin birində o, Homerdən danışır və dünya ədəbiyyatındakı müstəsna yerini müəyyənləşdirir:

“Yunanlar Homer poeziyasının insan ruhuna və qəlbinə göstərdiyi yenilməz təsirinin qüvvəsini ifadə etmək üçün deyirdilər ki, Homer Afroditanın kəmərinə oğurlamışdır... Puşkin rus şairləri içərisində Kirpridanın (Afroditanın - Ə.X.) kəmərinə birinci olaraq əlinə keçirmişdir. Onun yalnız şeirləri deyil, hər bir duyğusu, hər bir hissi, hər bir fikri, yaratdığı hər bir lövhə sözlə ifadə edilməyən poeziyadır. O, təbiətə və həyata ayrıca bir gözlə baxırdı və onun bu baxışı xalis şairanə baxış idi... Puşkinin qədim incəsənət ustalarının xoşbəxt bir şagirdi olduğunu göstərir. Halbuki o, yunanca bilmirdi, ümumiyyətlə Puşkinin çoxcəhətli və dərin sənətkar instinkti bütün Avropa şairlərinin tərbiyə məktəbi olmuş qədim dünyanı ona öyrətmişdir” (.səh.102-103).

Fikrinə davam edən Belinski qeyd edir ki, yunan şairlərinin əsərlərindən Puşkinə qədər çox şeylər tərcümə edildiyi kimi, yunan şairlərinə bir çox bənzətmələr də yazılmışdı: “Kostrovun “İliada”nı tərcümə etmək təşəbbüsü və Merzlya-

novun bir çox tərcümə və təqlidləri bir yana dursun, Anacreondan bir çox şeylər tərcümə etmişdi; lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qnediçin "İliada"dan tərcümə etdiyi parçalar müstəsna olmaqla, rus dilində qədim poeziyadan, heç olmasa bir misra və bir beyt belə yox idi. İlham pərisi ellinlərin ilham pərisinə yaxın olan və antalogiyadan bir neçə pyesi çox yaxşı tərcümə edən Batyuşkovadək belə davam etmişdi. Puşkin yunan antalogiyasından demək olar ki, heç bir şey tərcümə etməmişdir, lakin yunan antalogiyası ruhunda elə gözəl şeylər yazmışdır ki, onun orijinal şeirlərini yunancadan gözəl və nümunəvi tərcümə kimi qəbul etmək olar Batyuşkova nisbətən bu irəliyə doğru böyük bir addım idi; biz hələ onu demirik ki, şeiriyyət etibarilə Puşkin tamamilə üstün idi... Puşkinin hekzametrlə yazdığı antoloji şeirlərində də həmin antik ruh hiss edilir" (.səh.103-105).

Ksenofan, Aristotel, Fasoslu Hippi, Qlavkon, Zenon Homer haqqında ilk fikir və mülahizələr söyləmişlər. Aristotelin yazdığından məlum olur ki, o, həmçinin ritorika ilə ciddi məşğul olmuşdur. Fasoslu Hippinin Homeri necə dürüst oxumağın lazım gəlməsi fikri ilə əlaqədar olaraq Aristotelin gətirdiyi misal "İliada"nın 11 nəğməsinin 15-ci misrasındadır. Burada Aqamemnona hiddətlənən Kronionun (Kronun oğlu) - Zevsin ona yalan yuxu göndərməsindən söhbət gedir. Zevs Aqamemnona rüyada yuxu allahının vasitəsilə xəbər göndərər deyir ki, ordunu hazırla, hücumu keçməlisən, biz isə sənə qələbəni söz veririk. Əslində, Zevsin Aqamnonu yaxşı niyyətlə troyalılara qarşı hücumu təhrik etmədiyinə əsasən, qədimdə Homeri Zevsi yalnızca təsvir etməkdə təqsirləndirmişlər. Bu məsələ ilə əlaqədar

Hippi mətni özünəməxsus bir yolla oxumağı təklif edir. Bu halda mənsubiyyət, Novosadskinin dediyi kimi, daha Zevsin yox, yuxunun üzərinə düşür. İkinci misalda isə bir “sözüstü” işarənin yerinin dəyişməsi ilə mənanın əks istiqamətdə dəyişməsindən söhbət gedir. Qnediçin rusca tərcüməsində: “Sosna suxae ilğ dub, pod dojdəmi ne skoro qinöşiy” şəklində verilmişdir.

“Elə o saxladı məhz mizrağı da” - (bax: “İliada”, XX nəğmə, 272-ci misra). “Allahların döyüşçüsü” fəslindən olan bu hissədə Troya qəhrəmanlarından Eneylə Axillesin döyüşündən bəhs edilir. Eneyin zərblə vurduğu mizrağı Axillesin qalxanının 5-ci haşiyəsi öz qızıl qatı ilə saxlayıb irəli getməyə qoymur. “İliada”nın XVIII nəğməsində Axilin qalxanının təsvirində bu haşiyəyə işarə vardır.:

*Əvvəlcə o emal etdi çox yekə bir möhkəm qalxan,
Bəzək vurdu hər yanına, dövrəsinə üç qat əlvan
Gözel parlaq haşiyə çəkdi. Taxdı qayış saf gümüşdən;
Beş qatlıydı həmin qalxan, dairəsi böyük və gen.*

Qlavnon - qədim dövrdə Homerin təfsirçilərindən olmuşdur. Ksenofant “Memoriabiliy”inin III kitabının 6-cı və 12-ci fəsilərində Sokratla Qlavkonun söhbətini verir. Qlavkonun məşhur homerşünas olduğunu Platonun “Pir” dialoqundan da görmək olar. Mütəkəbbir olduğu dərəcədə də sadələyən olan müğənni - Rabsod İon özünü öyərək Sokrata belə deyir: Bəli... belə düşünürəm ki, Homer barəsində heç kəs, nə lampskalı Metrador, nə fasoslu Stesimbrot, nə Qlavkson, bir sözlə, indiyə qədər olan bir nəfər adam belə məndən yaxşı bəhs açə bilməz, mənim qədər Homer barə-

sində çox, özü də mənim dərəcədə yaxşı şəkildə fikir söyləyə bilməz... hər halda, Sokrat, mənim Homeri öz şərhimlə necə ucaltdığımı dinləməyə dəyər. Belə təsəvvür edirəm ki, Homerin pərəstişkarlarının məni qızıl çələnglə mükafatlandırmalarına layiqəm.

Homeri ilk dəfə layiqincə şərh edən antik dövr filosof, şair və ədibləri, göründüyü kimi, real ədəbi-bədii faktlara istinad etmişlər. Onların məhz bu təkzibedilməz fikir və mülahizələri sonrakı dövr Homerşünaslar üçün əsaslı mənbə olmuşdur. Həmçinin qeyd etmək olar ki, qədim dövr Homerşünaslar dəstəsində fəaliyyət göstərən Herodot, Plutarx, Pindar, Strabon, Ovidi, Qellannik, Ksenofan, Feredik, Simonid, Efor, Kallin, Ksenon, Platon, Heraklit və başqaları dahi şairin ən yaxşı bioqrafları və tədqiqatçıları sayılırlar ki, sonralar gələn bütün dünya tədqiqatçıları məhz onların ənəsinə sadıq qalmışlar. Böyük alman F.A.Volfdan (XVIII) sonra isə yeni dövr Homerşünaslar dövrü gəlir ki, bu, ayrıca söhbətin mövzusu ola bilər.

Homer haqqında ilk nüfuzlu söz deyən, şübhəsiz ki, Aristotel (e.ə.384-322) olmuşdur. Məşhur "Poetika" elmi-nəzəri əsərində o, bu barədə yazırdı: "Homərə kimi biz heç kəsin belə poemalarının adını çəkə bilmərik, halbuki, əslində, şairlər çox olmuşdur, bu isə yalnız Homerdən başlayaraq mümkün ola bilmişdir, onun "Margit"i və ona bənzər əsərləri buna misal ola bilər. Gülünc metr də məhz elə, gözəniltdiyi kimi, həmin əsərlərdə yaranmışdır; indiyə kimi də ona yambik metr deyilir, çünki bir-birlərinə həmin metrle gülmüşlər. Beləliklə, qədim şairlərin bəziləri qəhrəmani şeir, bəziləri yamb yaradıcıları olmuşlar" (səh.49).